

Voorbij de modaliteiten

De zelfpositionering van predikanten binnen de Protestantse Kerk in Nederland anno 2025

Fred van Lieburg

Dordrecht

f.a.van.lieburg@vu.nl

The Protestantse Kerk in Nederland comprises not only three former denominations (Nederlandse Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerken in Nederland and Evangelisch-Lutherse Kerk), but also various currents, ranging from liberal to conservative. The Hervormde Kerk, the public or national church since the Reformation, is said to have been divided into four competing currents (*vrijzinnig*, *ethisch*, *confessioneel*, and *gereformeerd*). Post-war idealism attempted to redefine these *richtingen* (each claiming truth) as *modaliteiten* (each representing truth), with *middenorthodoxie* proposed as main modality. This article examines the persistence of these labels and their replacement by other identifications among the 1,150 ministers of the PKN as of January 1, 2025. The study reveals a spectrum of self-positioning as liberal/ecumenical (9%), ecumenical/liturgical (8%), Protestant mainstream (18%), orthodox mainstream (13%), evangelical/charismatic (5%), confessional/evangelical (23%), and Reformed/confessional (24%). However, many respondents reject any sense of identity, while simultaneously emphasizing individual commitment to the Bible, faith, and the Christian life.

Keywords: Protestant Church in the Netherlands, ministers, currents, modalities

Achtergrond

‘Wij leven in een roerige wereld. Oude zekerheden wankelen, en wat komen zal is onduidelijk. Hoe zal Wereld 2025 eruit zien? En Nederland 2025? En wat betekent dit voor Kerk 2025?’ Deze zinnen schreef Arjan Plaisier, scriba van de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland (hierna PKN), in 2015 aan het einde van de visienota die de kerk in tien jaar theologisch

en organisatorisch *back to basics* wilde brengen.¹ Hoe roerig en onzeker die toekomst-van-toen in werkelijkheid het afgelopen decennium zou blijken, kon zelfs een visionair kerkbestuurder niet vermoeden. Vanaf 2020 doorkruisten een pandemie, meerdere oorlogen en veelvuldige politieke spanningen elke strategische agenda voor beleid op een langere termijn. De waan van de dag herinnert onheilspellend aan de eerste regels van een tijdsanalyse door een Nederlands historicus in het interbellum: ‘Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het.’² Het eerste kwart van de eenentwintigste eeuw is internationaal en nationaal bepaald anders verlopen dan de meeste mensen zich aan het begin ervan konden voorstellen.

Of het nu ligt aan de korte termijn van het kerkelijk geheugen, de drukte bij de dienstenorganisatie of de toekomstgerichtheid van het christelijk geloof, er was binnen de PKN in 2025 geen poging om de balans op te maken van de ooit voor dit jaar geprojecteerde plannen. Niet voor niets was de genoemde visienota geschreven met de metafoor van een tocht naar onbekend terrein, zonder reiszak maar met schoenen voor onderweg. De kerk is er voor vandaag en morgen, staart niet op wat vroeger was en staat niet stil in het verleden. Nieuwe dingen zijn daadwerkelijk begonnen. Om maar wat te noemen: er zijn elf classes ingedeeld en elf classispredikanten aangetreden, er is ruimte gemaakt voor een ‘mozaïek van kerkplekken’, er zijn functieprofielen bedacht voor predikant, pastor en kerkelijk werker. Maar ook de historisch bewuste voorbijganger kwam aan zijn trekken. Op 11 april 2025 gingen in De Werelt in Lunteren de synodale handen op elkaar voor een reddingsplan voor de kerkelijke archieven, gepresenteerd door een net benoemde gasthoogleraar aan de Protestantse Theologische Universiteit die werk zou gaan maken van de geschiedenis van de PKN.³

Op 9 mei 2025 volgde in de Evangelisch-Lutherse Kerk in Utrecht een proeve van hernieuwde aandacht voor wat van 1876 tot 1993 in de predikantsopleiding verankerd was als de ‘Geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk’. Aanleiding was de verschijning van het derde deel in een trilogie van kerkhistoricus Niels van Driel over theologen uit verschillende ‘richtingen’

1 *Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg*, Utrecht: Generale Synode Protestantse Kerk in Nederland 2015, 32. De nota werd aanvaard door de generale synode 12 november 2015. In 2016 volgde een kerkordelijke uitwerking: *Kerk 2025: een stap verder*.

2 Johan Huizinga, *In de schaduwen van morgen: Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd*. Haarlem: Tjeenk Willink 1935.

3 *Verbonden verleden. Revitalisering van de archiefzorg binnen de Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht: Generale Synode Protestantse Kerk in Nederland 2025.

in de voormalige volkskerk.⁴ Dat leek meteen een goede gelegenheid om oud-scriba Arjan Plaisier te laten vertellen hoe hij na tien jaar aankeek tegen Kerk 2025 nu die stip op de horizon bereikt was. Begin 2016 had hij al gehoor gegeven aan de uitnodiging voor een commentaar bij een herdenkingssymposium over de 'besturenkerk' van 1816, die in 1951 was afgelost door een 'Christusbelijdende volkskerk'.⁵ Ook nu was hij bereid een terugblik en vooruitblik te delen met zijn gehoor. Typerend genoeg koos hij voor het eschatologisch perspectief van 'de eeuwen der eeuwen' met de belijdenis van Nicea – 1700 jaar geleden – als uitgangspunt voor katholiek-protestantse oecumene.⁶ Een actualisering van de verdeelde kerk omstreeks 1925, laat staan van de aanloop naar de kwetsbare kerk van 2025, voelt dan al gauw als specialistische *Spielerei*.

Waar de theoloog en de kerkhistoricus elkaar in elk geval in vinden, is het gegeven dat de situatie van vandaag de geschiedenis van morgen is. Documenten van nu worden ooit, mits goed bewaard, onmisbare bronnen. In 1927 zette de Ridderkerkse dominee Gabe van der Zee (1893-1961) zich aan een overzicht van alle hervormde gemeenten, ingedeeld naar de destijds onderscheiden richtingen van modernen, ethischen, confessionelen en gereformeerden. Zelf behoorde hij tot die laatste groep, waarvan hij de details publiceerde in het weekblad van de Gereformeerde Bond. Van de andere richtingen publiceerde hij alleen de cijfers.⁷ Helaas zijn de door hem gemaakte aantekeningen of kladlijsten verloren gegaan. Het artikel van Niels van Driel in dit nummer van *Kerk en Theologie* laat zien hoe lastig het is – op zichzelf al, maar zeker zonder zo'n lijst als de ijverige Van der Zee onder handen had – om de richting van vroegere (hervormde) predikanten te bepalen. Sociaalgeograaf Hans Knippenberg heeft respectabele reconstructiepogingen ondernomen voor de peiljaren 1920 en 1985 tot

4 C.M. van Driel, *Dienaar van twee heren: Het strijdbaar leven van theoloog-politicus B.D. Erdmans (1868-1948)*. Kampen: Kok 2005; idem, *Gewantrouwd gereformeerd: Het omstreden leiderschap van neocalvinist Arie Noordzij (1871-1944)*. Barneveld: Vuurbaak 2010; idem, *Ethisch hervormd: Johannes de Groot (1886-1942) in volkskerk en bijbelwetenschap*. Hilversum: Verloren 2025.

5 Arjan Plaisier, 'Kerk 2025: waar het op aankomt en waar het naar toe gaat' in: Fred van Lieburg en Joke Roelevink (red.), *Ramp of redding: 200 jaar Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1816-2016)*. Utrecht: Boekencentrum 2018, 189-199.

6 Vgl. Arjan Plaisier, *Een tijd om te helen: Naar een zichtbare eenheid van Rome en Reformatie*. Utrecht: KokBoekencentrum 2025.

7 Zie mijn analyse in: John Exalto en Fred van Lieburg (red.), *Bonders in opmars: Hervormd-gereformeerden 1890-1960*. Apeldoorn: Labarum Academic 2015, 37-40.

op het lokale niveau van welgeteld 1622 respectievelijk 1717 hervormde predikantsplaatsen.⁸

Hoe kunnen we voorkomen dat een toekomstig historicus in het duister zal tasten over de huidige diversiteit binnen de PKN? We spreken dan uiteraard over de gefuseerde kerk, die in 2004 de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk samenbracht, onder verlies van de (later zogeheten) Hersteld Hervormde Kerk en de Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland. Het onderzoeksbureau Kaski hield eind 2009 een steekproef onder alle 2108 (wijk)gemeenten van de PKN, waarbij de scriba's van 367 kerkenraden een inschatting gaven van de stroming waartoe hun gemeente gerekend kon worden.⁹ De visienota uit 2015 greep vooruit op een transformatieproces van een territoriale naar een mentale ordening van 'eenheid in verscheidenheid' onder haar leden en sympathisanten. 'Volgens dat systeem zijn in de stad (of regio) gemeenten van diverse aard, kleur, modaliteit en profiel, die samen de kerkelijke presentie in de stad (of regio) doen uitkomen.'¹⁰ Anno 2025 ontbrak elk zicht op een momentopname van sociaalwetenschappelijke of praktisch-theologische zijde. De historicus moest een list verzinnen.

Enquête

In het kader van diverse activiteiten voor het project 'God in Nederland' ondernam het HDC Centre for Religious History aan de Vrije Universiteit Amsterdam een kleine enquête onder alle dienstdoende gemeentepredikanten binnen de PKN.¹¹ Klein – in de kern drie vragen, die binnen tien minuten te beantwoorden waren – omdat op die manier een grotere respons werd verwacht dan bij een uitgebreide vragenlijst. Het ging alleen om gemeentepredikanten, teneinde zoveel mogelijk de actualiteit van kerkelijk leven in beeld te krijgen. Als peildatum gold 1 januari 2025. Na een eerste inventarisatie op basis van het laatste gepubliceerde kerkelijk

8 H. Knippenberg en C.M. Stoppelenburg, 'De protestantenband van Nederland: de geografische spreiding der orthodox-protestanten in 1920 en 1985/86', *Geografisch tijdschrift* 23 (1989) 12-22. Zie ook Hans Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland: Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden*. Assen: Van Gorcum 1992, 106-119.

9 G. de Jong en J. Kregting, 'Stromingen en hun sympathisanten binnen de Protestantse Kerk', *Religie & Samenleving* 6 (2011) 223-239.

10 *Kerk* 2025, 26.

11 Vgl. Joris Kregting, Fred van Lieburg en Paul Vermeer, *God in Nederland 1966-2024*. Amsterdam: HDC 2025; Fred van Lieburg (red.), *God in Nederland 1325-2025*, Amsterdam: HDC 2026.

jaarboek,¹² aangevuld met behulp van classicale en gemeentelijke websites en andere digitale bronnen, hielp een reeks online gesprekken met alle classispredikanten de precieze afbakening van de groep voor de genoemde momentopname. Het totale aantal kwam uit op 1150 predikanten (803 mannen en 347 vrouwen, 70/30%).¹³ Het bleek niet gemakkelijk alle nodige emailadressen voor de via een Google-formulier uitgezette enquête te verzamelen. Bij de dienstenorganisatie (uiteraard gehouden aan de Algemene Verordening Gegevensbescherming) is overigens in het geheel niet naar data gevraagd. Academische vrijheid en onafhankelijk onderzoek zijn een groot goed.¹⁴ Met hulp van de Google-zoekmachine is het gros van de doelgroep uiteindelijk wel bereikt.

Het lag voor de hand de predikanten eerst te vragen naar hun relatie tot de gevestigde ‘richtingen’ of ‘modaliteiten’. Kaski benoemde in 2009 vijf ‘stromingen’: confessioneel, midden-orthodox, gereformeerde-bond, evangelisch en vrijzinnig. Met uitzondering van de ‘midden-orthodoxie’ waren en zijn die verbonden met organisaties. In historische volgorde ging de in 1864 opgerichte Confessionele Vereniging voorop, maar in 2020 is de goed-hervormde vereniging gefuseerd met het Confessioneel Gereformeerd Beraad, dat in 1973 ontstond uit verontrusting over de vrijzinnige tendens in de synodaal-gereformeerde kerken. We mogen ons nu beperken tot de Confessionele Beweging. De Gereformeerde Bond, in 1906 opgericht binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, heeft zichzelf na de hersteld-hervormde aderslating van 2004 opnieuw uitgevonden binnen de PKN.¹⁵ Iets dergelijks geldt voor wat sinds 1913 de Vereniging van Vrijzinnig-Hervormden in Nederland was: zij werd herdoopt tot Vereniging van Vrijzinnige Protestanten.¹⁶ Het Evangelisch Werkverband ontstond in 1995 als vernieuwingsbeweging

12 *Jaarboek Protestantse Kerk in Nederland 2020-2021*. Utrecht: KokBoekencentrum 2020.

13 Ter vergelijking: de statistische nieuwsbrief van de PKN geeft per 1 januari 2025: 1352 predikanten werkzaam in 1051 gemeenten (totaal aantal gemeenten 1458). Van alle predikanten 70% man en 30% vrouw, gemiddelde leeftijd 55 jaar, 53% is 57 jaar of ouder, 8% is 67 jaar of ouder. Vermoedelijk heb ik minder ambulante predikanten meegeteld. Verder luisterde het soms nauw of een predikantsplaats op genoemde peildatum nog bezet of al vacant was.

14 Collega Marten van der Meulen (PThU en DO) was op de hoogte van mijn experiment. Overigens is aan de enquêtedeelnemers geheimhouding van individuele gegevens gegarandeerd. De verzamelde data worden gedeponneerd bij de collectie HDC|Protestants erfgoed onder beperkte openbaarheid gedurende 25 jaar.

15 Een studie over recente ontwikkelingen biedt het proefschrift van Teus van de Lagemaat, *De stille evolutie: Individualisering in de Gereformeerde Bond*. Barneveld: BDUmedia 2013.

16 Zie Marieke Fernhout en Erik Jan Tillema (red.), *Eeuwig vrijzinnig: Verleden, heden, toekomst, 1913-2013*. Utrecht: Vereniging van Vrijzinnige Protestanten in Nederland 2013.

binnen de Samen-op-Wegkerken, zij het niet met een landelijk bestuur en regionale afdelingen, die de andere organisaties wel hebben.¹⁷

Een fenomeen dat indertijd bij het Kaski-onderzoek niet werd gesignaleerd, maar bij de HDC-enquête niet ongenoemd kon blijven, is de beweging Op Goed Gerucht. Ze dankt haar ontstaan aan een protest van jonge predikanten tegen de zoveelste vertraging van het fusieproces na de hervormde synode van 21 maart 1998, waar een conceptkerkorde voor de Verenigde Protestantse Kerk in Nederland net geen meerderheid kreeg. Een brief aan het synodebestuur, ondertekend door 111 pas begonnen predikanten, bepleitte een doorbraak in het ‘binnenkerkelijk geneuzel’ om midden in een gesecculariseerde samenleving het evangelie als ‘goed gerucht’ ter sprake te brengen. Op 27 januari 2000 vond een ontmoetingsdag plaats van ‘theologen op zoek naar meer creativiteit, lef, spiritualiteit en humor in de kerk’. Hoewel meteen benadrukt werd dat het initiatief geen nieuwe modaliteit wilde worden, bleef de groep zich ook na de fusie van 2004 via bijeenkomsten en publicaties profileren als het ‘moderne midden’ van de PKN. De aanvankelijk sterk hervormd getinte beweging vond bijval uit het gereformeerde smaldeel. Als ‘stroming’ passend bij de vrijzinnige traditie, stond zij tegelijkertijd kritisch tegenover een vergaande relativisering van Bijbel en belijdenis en een voortgaande privatisering van het geloof.¹⁸

Vijf gremia dus, die een pleisterplaats vormen voor het geestelijk leiderschap binnen de PKN. Deels met oude papieren, deels met nieuwe idealen, bieden ze een platform voor theologische, kerkelijke en maatschappelijke bezinning, professionele inspiratie en persoonlijke herkenning. Ze hebben namen, slogans, logo's, websites, contactadressen en nieuwsbrieven. Wie zijn er aangesloten bij de CB, de GB, de VVP, het EWV of OGG? Predikanten zijn niet alleen aardige, maar ook openhartige, niet alleen vrome maar ook onafhankelijke mensen. ‘Ik wil me niet in een stroming laten zetten. Dat vind ik totaal niet relevant. Ik ben geroepen Christus te verkondigen in alle vormen, kleuren, toonsoorten. Daar komt bij dat ik graag over muren kijk. Dus ik wil deze vraag niet beantwoorden want ik voel me niet “van een stroming” behalve de stroom van Christus.’ Deze respondent vertolkte wat collega's in andere woorden kenbaar maakten of alleen maar dachten toen ze de genoemde vraag met ‘nee’ beantwoordden. Een enkeling beantwoordde

17 Wilbert van Iperen, *Balanceren in de kerk: Onderzoek naar presentie, profilering en receptie van het Evangelisch Werkverband binnen de Protestantse kerk in Nederland, 1995-2010*. Zoetermeer: Boekencentrum 2014.

18 Het ‘predikantenplatform’ publiceerde onder meer: *Pamflettheologie: Gedachten uit de kring van Op Goed Gerucht* (2003); *Uitgesproken protestant: In gesprek met Op Goed Gerucht over cultuur, kerk & atheïsme* (2008); *Theo: 10 jaar Op Goed Gerucht* (2010).

de vraag pas in een tweede ronde. ‘De eerste keer niet ingevuld, vanwege de weerzin van de hokjesgeest die hieruit spreekt. Een gedateerde manier van kijken.’ Ook deze dominee gaf dan toch maar een welkome reactie.

Ondanks de begrijpelijke terughoudendheid vulde het Excelbestand zich langzaam maar zeker met 999 rijen, om de overweldigende respons met dit mooie getal uit te drukken. Na de nogal gesloten openingsvraag over de vijf hoofdrichtingen, namen de predikanten ook de ruimte voor beantwoording van de meer open vragen naar andere stroming(en), organisatie(s) of groepering(en) waarmee zij zich verwant voelden en hoe zij zelf hun ‘modalitaire positie’ in de kerk zouden typeren. Anders dan bijvoorbeeld het aangehaalde Kaski-onderzoek, is de HDC-enquête duidelijk geen specimen van een sociaal-wetenschappelijk of praktisch-theologisch verantwoorde steekproef. Hier was een historicus aan de gang die niet houdt van onvolledigheid en liefst archieven blijft doorspitten om de laatste stukjes informatie boven water te krijgen. Daarom is de betrekkelijk geringe non-respons, die uiteraard honderd-en-een redenen kan hebben, opgelost door eigen inschattingen van ‘ligging’ op basis van zelfbeschrijvingen op websites, interviews in media en andere indicaties die een tamelijk goed ingevoerd waarnemer in domineesland ten dienste stonden.

Affiliatie

Het hoofdresultaat van deze enquête in kwantitatief opzicht is de tabel als bijlage bij dit artikel. Daarin is de (non)affiliatie met de vijf modalitaire instanties aangegeven in combinatie met enkele basale persoonskenmerken (geslacht en geboortjaar). Een aparte kolom is toegevoegd voor de gemeentepredikanten die vermeld staan op de website van de GB, de enige van de vijf die zo’n lijst openlijk – met een disclaimer – beschikbaar stelt.¹⁹ De kolommen laten duidelijk zien hoe diffuus de gangbare indeling geworden is. Zeker, voor elke stroming geldt dat een aantal predikanten – in verschillende leeftijdsgroepen – zich uitsluitend met die stroming associeert. Maar een niet gering aantal rekent zich expliciet tot twee en soms zelfs drie stromingen. De combinaties CB en GB komen veel voor, maar beide stromingen blijken

19 Begin 2025 bevatte deze lijst 642 predikanten, waarvan 249 gemeentepredikanten. ‘Predikanten bepalen zelf welke gegevens zij op deze pagina invullen en houden wijzigingen zelf bij. Verder melden we dat deze gegevens niet kunnen worden opgevat als een predikant-ledenlijst van de Gereformeerde Bond. In sommige gevallen is de predikant lid maar dient hij een gemeente die niet eerder een hervormd-gereformeerde predikant had. Omgekeerd kan ook.’

ook met het EWV verbonden te zijn. De dubbele affiniteit van VVP en OGG is geen verrassing, maar ook meervoudige loyaliteiten aan orthodoxe én vrijzinnige zijde komen voor. We hebben het dan nog niet gehad over de confessionele identiteiten die per definitie in de PKN samengaan. De lutheranen hebben een stevig verankerde positie met een eigen synode, maar vormen een confessie. Ook de voormalige hervormden en gereformeerden stammen in elk geval uit verschillende kerkelijke tradities met bijbehorende bestuursstijlen. Bij zowel lutheranen als gereformeerden heeft identificatie met richtingen nooit een rol gespeeld.

Wat niet goed of betrouwbaar kwantitatief weer te geven is, zijn de andere gremia die respondenten naar voren brachten naast de vijf min of meer georganiseerde stromingen die expliciet zijn uitgevraagd. Wat de ene predikant expliciet meende te moeten noteren, kan voor een ander die niets heeft opgegeven evengoed acceptabel zijn als *identity marker*. Vanaf dit punt in het onderzoek is een kwalitatieve benadering beter, hoe beperkt de veelal suggestieve en ongelijksoortige typering ook mogen zijn. Opmerkelijk is dat een aantal predikanten wilde teruggrijpen op oudere hervormde richtingen, die nooit scherp afgebakend zijn geweest. Enkelen associëren zich ‘nog’ met de ‘ethische’ richting, die in de late negentiende en vroege twintigste eeuw de ruimte tussen confessionalisme en modernisme kwalificeerde. Voor heel wat predikanten is de ‘midden-orthodoxie’ geen achterhaalde aanduiding, zij het soms gebruikt onder de toevoeging ‘als dat nog zou bestaan’ en ‘wat dat ook moge betekenen’. Waarschijnlijk zijn de zeer vaak aangeleverde zelfpositioneringen als ‘mainstream’, ‘brede midden’ of ‘midden in de kerk’ niet veel anders bedoeld. Het begrip raakte in het hoogtij van de apostolaatstheologie in omloop door een kritische beschouwing van de toonaangevende naoorlogse hervormde theoloog en kerkelijk hoogleraar Hendrikus Berkhof (1914-1995).²⁰

De verleiding om nu verbanden te leggen met grote theologen die door hun aanhang onder predikanten semi-kerkelijke richtingen creëerden, moeten we in dit artikel weerstaan. Dat de richtingenstrijd in de hervormde kerk al in de jaren dertig doorbroken werd door de dialectische theologie van Karl Barth (1886-1968) is bekend. Zelfs de steil neocalvinistische Gereformeerde Kerken konden er niet omheen. In kerkelijk Nederland ontpopten zich, al dan niet onder ‘barthianen’, richtinggevende auteurs als Oepke Noordmans (1871-1956), Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976) en Arnold Albert van Ruler (1908-1970). Hun ‘fandom’ blijkt uit diverse stichtingen die rondom hun

²⁰ H. Berkhof, *De crisis der middenorthodoxie*. Nijkerk: Callenbach 1955. In 1962 behandelde de generale synode de nota ‘De Hervormde Kerk en haar modaliteiten’.

geestelijke en schriftelijke nalatenschap zijn opgebloeid. Niemand onder de respondenten van onze enquête voelde aandrang om een van deze namen te noemen om de eigen positie te markeren – het vragen naar helden, idolen en iconen zou voeren in het verkeerde vaarwater. Wel was er een enkele verwijzing naar het tijdschrift *In de Waagschaal* (in 1945 opgericht door Miskotte, nu gelieerd aan de Karl Barth Stichting) en de Amsterdamse School (opgebloeid rond Frans Hendrik Breukelman (1916-1993), sinds kort herlevend in De Nieuwe Bijbelschool).

Terwijl om zo te zeggen aan ‘ruimzinnige’ zijde de VVP en OGG lijken te volstaan als identiteitsmerken voor PKN-predikanten, suggereert de frequentie van alternatieven voor het EWV een duidelijke tegenhanger aan ‘ruimhartige’ zijde. Het EWV wordt vaak genoemd door sympathisanten van CB en GB, maar evenzeer als evenknie van de Charismatische Werkgemeenschap Nederland en New Wine Nederland. De CWN werd al in 1974 – twintig jaar vóór het EWV – opgericht als ‘oefenruimte voor het leren kennen en ervaren van de Heilige Geest en dit waar mogelijk te delen met de kerken in Nederland’. Daar kwam in 2003 de NW-beweging bij. Niet alleen hun slogans komen overeen (verbinden, vertrouwen, vervullen – verwachten, verdiepen, versterken), als oecumenische bewegingen ‘vol vrijheid, vroomheid en vrolijkheid’ delen ze ook beide hun inspiratie door Britse, Anglicaanse en Oud-Katholieke initiatieven rond gebedspastoraat, genezingsbediening en aanbidding. Op liturgisch vlak raakt of overlapt dit segment de in de enquête ook regelmatig genoemde oriëntatie op de Schotse Iona Community en de Franse Taizé-gemeenschap. De overname van intenties en praktijken voltrekt zich doorgaans in speciale erediensten, werkgroepen, meerdaagse conferenties en zomerkampen.

De meest opvallende metamorfose van de modaliteitenkerk, ten slotte, onthult zich in het missionaire domein. Het Samen-op-Wegproces had – na de teloorgang van de apostolaire expansie van de hervormde kerk in de jaren zestig – gedurende een veertigjarige ‘woestijnreis’ veel energie opgeslokt. Niet voor niets adresseerden de bewegingen van EWV en OGG de behoefte aan spirituele en theologische vernieuwing. Na de fusie van 2004 creëerde de PKN op synodaal niveau ruimte voor experimenten buiten de geijkte patronen van territoriale, presbyteriaal-synodaal georganiseerde gemeenten. Voorheen leken kerkenraden voor initiatieven van evangelisatie, kerkvernieuwing en kerkplanting aangewezen op bewegingen als Alpha, City-to-City of The Gospel Coalition of van de met de Gereformeerde Bond verwante Inwendige Zendingsbond (IZB Areopagus) en zeker ook

het EWV.²¹ In 2012 startte de PKN een traject om in vier jaar minstens honderd ‘pioniersplekken’ te stichten, een doelstelling die, minder snel, inmiddels ruimschoots is bereikt. Sinds 2023 maakt deze ‘pioniersbeweging’ nog duidelijker deel uit van het beleid van de landelijke kerk.²² Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat een substantieel aantal respondenten nadrukkelijk verwees naar deze internationale waaier van experimenten: Citykerk, Liquid Church, Fresh Expressions, Speelkerk, Graceland Festival, Top2000, Heilige Herrie...

Zelftypering

De meest open vraag die aan de predikanten van de PKN is voorgelegd, betreft de eigen positionering in het kerkelijke, theologische en religieuze spectrum, onafhankelijk van de kaders die in het verleden zijn afgebakend en in het heden hun betekenis niet hebben verloren. Dat een affiliatie met een of meer bestaande groeperingen los staat van een persoonlijke zelftypering, spreekt vanzelf. ‘Hoewel ik lid ben van de Gereformeerde Bond en me inhoudelijk verbonden voel aan de gereformeerde theologie, is mijn positie in de kerk aanmerkelijk breder dan dit gegeven suggereert’, noteerde een predikant. Een andere: ‘Eerlijk gezegd voel ik me gewoon PKN. Niet heel uitgesproken. Van alle stromingen heb ik wel iets in me. Een vrijzinnige toon en een evangelisch lied kunnen soms best samen. Of andersom.’ De gangbare etiketten in het kerkelijk leven komen nog makkelijk over de lippen als er woorden gegeven moeten worden aan de eigen signatuur, maar in de antwoorden klinkt vaak door dat ze daarvoor uiteindelijk ontoereikend of zelfs misleidend zijn. ‘Het meest herken ik mij in de uitspraak van Willem Barnard [1920-2010], die zichzelf beschouwde als vrijzinnig orthodox en/of orthodox vrijzinnig.’²³

Het is goed om te bedenken dat ieders zelftypering een momentopname is in een levensloop en loopbaan. Er zou een apart onderzoek mogelijk zijn naar de vele autobiografische portretten van dominees op websites van gemeenten. Ze geven een kijkje in het verhaal van afkomst, vorming en

21 Hans Eschbach, *Als de moederkerk zwanger wordt: Protestantse Pioniers Plekken als uitdaging voor de gemeente*, Driebergen: Stichting EWV 2005, derde druk Terschuur: EWV 2008.

22 Marinka Verburg, *Rondom de ruimte van het begin: Een etnografische studie naar de vorming van nieuwe geloofsgemeenschappen met nooit- en ooit-kerkelijken binnen de pioniersbeweging van de PKN*. Delft: Eburon 2024.

23 De associatie betreft het boek van Willem Barnard, *Orthodox ofniks: Notities en overpeinzingen*. Zoetermeer: Meinema 2008.

ontwikkeling, gewoonlijk als uitnodigende kennismaking aan het begin van een ambtsperiode (en naderhand ook als visitekaartje voor beroepscommissies). De enquête bood nauwelijks ruimte voor een uiterst beknopte formulering, maar genoeg om eventueel te attenderen op de eigen beweeglijkheid of de veranderlijke context. ‘Mijn persoonlijke kerkelijke achtergrond ligt in de Gereformeerde Bond en ergens ben ik nog altijd trouw aan die wortels. Tegelijkertijd ben ik in de loop der tijd wat meer opgeschoven richting het confessionele. Daarnaast ben ik theologisch sterk beïnvloed door de beweging van New Wine.’ Een collega-bonder bekende: ‘Ik zit wat dat betreft mogelijk in transitie, maar ben dus wel van oorsprong lid van deze modaliteit.’ Natuurlijk kunnen verschuivingen meerdere kanten opgaan. ‘Ik beweeg mij de afgelopen jaren meer richting Gereformeerde Bond’, schreef iemand, ‘mede door wat ik zie als vervaging en subjectivering van theologie in confessioneel/evangelische getinte gemeenten in de PKN.’

Hoe de eigen ontwikkeling ook wordt ervaren, altijd wordt die positief omschreven als ontdekking dat christelijk geloof en zelfs religiositeit in het algemeen meer te bieden heeft dan vanuit de ‘hokjesgeest’ kan worden waargenomen. Een predikant die nergens bij is aangesloten en zich thuisvoelt bij OGG en VVP, benadrukt dat hij ook ontvankelijk is voor andere kerken en stromingen (Gereformeerde Bond en Rooms-Katholieke Kerk) en zelfs voor islamitische groeperingen. ‘Ik ontdek steeds meer de rijkdom van oecumene over de christelijke kerkgrenzen heen. Juist ook de verwantschap met islamieten, we hebben veel gemeenschappelijk.’ De interreligieuze openheid is wel heel uitzonderlijk, maar de respondenten leverden in het algemeen een overvloed aan formuleringen om de flexibiliteit en fluiditeit – anderen zullen zeggen: vaagheid en vormloosheid – van hun kerkelijke identiteit duidelijk te maken. ‘De diverse vormen van het vrijere denken; ‘oecumenische en culturele stromingen, Keltische en oosters-orthodoxe kerken; ‘mystagogisch, spiritueel; ‘evangelisch, charismatisch en een beetje bevindelijk; ‘brede mystieke stroming’. ‘Ik noem mezelf een gelovig humanist. Focus op mystiek en psychologie. Hebben jullie daar een label voor? Succes!’

Met deze laatste zegenwens wordt het tijd om tot een conclusie te komen. Gelukkig toonden sommige respondenten zoveel compassie met de onderzoeker dat zij zelf al een inschatting boden van de geestelijke diversiteit onder hun collega’s in de PKN. Deze blik van binnenuit is extra waardevol omdat ze juist ook gedeeld wordt door jongere predikanten en daarmee tegelijk een toekomstbeeld geeft. ‘Ik denk dat het strikte denken in modaliteiten achterhaald is. Ik zie in mijn gemeente ook geen strikte afbakening, maar eerder een spectrum waar mensen zich op bevinden

waar de een meer orthodox georiënteerd is, de ander meer evangelisch en de ander meer vrijzinnig.' En: 'Ik herken me in geen van genoemde stromingen. Voor mijn gevoel leven deze etiketten ook niet meer zo in de gemeente zelf. Liturgie is misschien nog wel het meest een *identity marker*. Ik hou van de oecumenische orde van dienst zoals te vinden in het dienstboek.' Of: 'Richtingen en modaliteiten/modaliteitsorganisaties worden steeds minder relevant in een krimpende kerk en met een nieuwe generatie aantredende predikanten.' Dan: 'Ik denk dat veel predikanten van mijn generatie zich niet uitsluitend tot een groep rekenen.' Ten slotte: 'In mijn ogen is het denken in stromingen binnen onze kerk echt achterhaald en niet helpend. Mijn generatie heeft denk ik een veel narratievere identiteitsbepaling.'

Hoe kunnen we na deze onvermijdelijk suggestieve bloemlezing tot een afgewogen balans van onze enquête komen? Het zal geen verrassing zijn dat we ver voorbij zijn aan de simpele indeling uit de eeuw van felle kerkstrijd. Een milde omdoping tot 'modaliteiten' of vage verbreding tot 'stromingen' zal evenmin overtuigen. Opvallend is dat tal van predikanten twee kwalificaties combineerden om hun positie weer te geven. Naast midden-orthodox figureren allerlei begrippenparen met de woorden protestants, vrijzinnig, oecumenisch, confessioneel, evangelisch, evenals incidentele vondsten als katholiek-reformatorisch, confessioneel-light, gereformeerde traditie 2.0, charismatisch-liturgisch en – ironisch – gereformeerd-baptoliek. Aansluitend bij de neiging tot dubbele typering, rechtdoend aan de vloeiende overgangen en knipogend naar de symboliek van de regenboog waag ik een indeling in zeven categorieën, van 'links' naar 'rechts': vrijzinnig/oecumenisch (9%), oecumenisch/liturgisch (8%), mainstream protestants (18%), midden-orthodox (13%), evangelisch/charismatisch (5%), confessioneel/evangelisch (23%), gereformeerd/confessioneel (24%). Dat de onbepaalde middengroep het hoogste scoort, spreekt boekdelen.

Actualiteit

Het verloop van dit onderzoek kende een eigen dynamiek met enkele onverwachte toevoegingen vanuit de actualiteit. De beweging Op Goed Gerucht, tegen wil en dank een modalitaire realiteit binnen de PKN, bestond 25 jaar en vierde dat op 14 november 2025 in kasteel Rhijnauwen in Bunnik. Diezelfde vrijdag werd in Bodegraven de bijna honderd jaar oud geworden emerituspredikant Bob Poot begraven. Hij behoorde ooit tot de

zogenoeten ‘Achttien’, de pioniers van het SoW-proces.²⁴ Voor feestredenaar Peter Verhoeff, zelf aanjager van de eerdergenoemde handtekeningactie in 1998 die voorafging aan de oprichting van OGG, was dat aanleiding om de ‘kiem’ hiervan terug te zien in de oproep tot hereniging van hervormden en gereformeerden met Pinksteren 1961. Hij zette deze historische verankering kracht bij door te onthullen dat een tweede brief met 700 ongeduldige ondertekenaars in 2002 bij de toenmalige hervormde scriba Bas Plaisier had geholpen om – nota bene tijdens een strandwandeling bij Scheveningen – te besluiten de dwarsliggers in het fusieproces het mes op de keel te zetten.²⁵

Bij deze media-aandacht voor deze oorsprongsmythologie kreeg een kerk-journalist lucht van de lopende enquête naar de huidige zelfpositionering van PKN-dominees. Dat leidde rond de jaarwisseling tot een interview over het tussentijds resultaat, onder aankondiging van een definitief verslag in *Kerk en Theologie*.²⁶ Het gesprek kwam op de verschuiving van de ‘fronten’ van confessioneel en liturgisch afgebakende richtingen, modaliteiten of stromingen naar gelegenheidsacties rond hete hangijzers. Predikanten roerden zich gezamenlijk en publiekelijk over thema’s als discriminatie, klimaatverandering, genderongelijkheid of Israël/Gaza. Respondenten noteerden hier en daar hun binding met Christenen voor Israël, Stichting Wijdekerk (LHBTI+), Christian Climate Action of de Michaverklaring (‘Evangelie en extreem-rechts gaan niet samen’). Op 8 juli 2025 hadden tientallen Rode-Lijndemonstranten op het plein voor de dienstenorganisatie in Utrecht gestaan, een herhaling op 20 maart 2026 wierp al schaduwen vooruit.

Kort na het stuk in het *Nederlands Dagblad*, op 6 februari 2026, bleek de VVP een ledenvergadering ‘nieuwe stijl’ te houden, met de bedoeling samenwerking te zoeken met andere vrijzinnige organisaties ‘in woord en daad, op theologisch maar ook op maatschappelijk gebied’. Als voorproefje liet interimvoorzitter Hetty Zock in een weblog weten de onderzoeksresultaten over het afnemende belang van ‘levensbeschouwelijke hokjes’ beslist te herkennen, zeker vanuit haar eigen werkomgeving van de geestelijke verzorging. ‘Het gaat om: wat is echt belangrijk voor je, wat is van waarde, waardoor laat je inspireren en waar wil je je voor inzetten?’ Terwijl zij benoemde dat de vrijzinnigheid altijd fluïde is geweest, herkende zij wel

24 Fred van Lieburg, ‘Teunis Poot (1925-2025) als een van de Achttien: De oorsprongsmythologie van het Samen-op-Weg-proces’, *Historisch Tijdschrift GKN* nr. 53 (december 2025) 26-45.

25 *Geruchten* nr. 68 (februari 2026): 25, *jaar Op Goed Gerucht: Toen en nu*.

26 Koos van Noppen, ‘Bonder of vrijzinnig? Predikanten houden niet van etiketten’, *Nederlands Dagblad*, 3 januari 2026. De hierin vermelde cijfers zijn op grond van latere correcties en voortschrijdend inzicht aangepast in dit artikel.

zoiets als een bepaalde gedeelde mentaliteit. ‘Het dilemma is echter – en ook dat inzicht is niets nieuws – dat je toch een organisatie nodig hebt om datgene waar je voor staat, die attitude, vorm te geven en te bevorderen.’²⁷

Als tegenhanger van de vrijzinnige bijval verscheen ten slotte een fijnzinnige bijdrage vanuit confessionele hoek. Predikant Jan Dirk Wassenaar zette het onderzoek in kerkhistorisch perspectief in navolging van Theodorus Lambertus Haitjema (1888-1972), die als kerkelijk hoogleraar uitgebreid over het richtingenvraagstuk heeft geschreven.²⁸ Haitjema was in de vooroorlogse verdeeldheid al van mening ‘dat er geen reden is om in de kerkelijke en theologische verwarring, te midden waarvan wij leven, het argeloze standpunt in te nemen van de differentiatie in de opvatting van eenzelfde heilswaarheid, van welke differentiatie de verschillende richtingen in de Ned. Herv. Kerk de treffende openbaring zou zijn.’ Dat standpunt bepaalde wel de verlegenheid waarmee in de nieuwe kerkorde van 1951 het begrip ‘modaliteit’ de flanken moest overbruggen. ‘Het is daar een uitdrukking,’ aldus Haitjema, ‘die een verscheidenheid in prediking en catechese aan de orde stellen wil, welke zich alleen maar voordoet in de vooronderstelling van eenheid in het belijden “in gemeenschap met de belijdenis der vaderen”.’ Door te herinneren aan de discrepantie tussen dit naoorlogse optimisme en de latere teloorgang van het territoriale beginsel in de kerkorde, illustreerde Wassenaar subtiel waarom de kerkorde van 2004 er over de modaliteiten het zwijgen toe doet.²⁹

In de visienota ‘Kerk 2025’ noemde Arjan Plaisier het fenomeen in een adem met diversiteit en veelkleurigheid. De scriba – vervolgens de synode met hem – wond er geen doekjes om: ‘Het is een eerlijke constatering dat de idee van volkskerk in de zin van “overal tegenwoordig” niet meer houdbaar is.’ Wat overblijft is een conglomeraat van mentale gemeenten op willekeurige vierplekken. Ze worden gehoed door ervaren en pionierende herders die

27 Erik Jan Tillema, ‘Heeft het labeltje “vrijzinnig” nog toekomst?’, blog op website vrijzinnig.nl, (4 februari 2026).

28 Th.L. Haitjema, *De richtingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk*. Wageningen: Veenman 1934. Hierin beschreef hij ‘de Groninger Theologie en het Oud-Modernisme, de oudste “ethische” Theologie, de jongere “ethische” Theologie, het Rechtsmodernisme en de Gereformeerde Theologie in het Hervormd-kerkelijk leven na 1850’, de laatste onderverdeeld in ‘de prediking van dr. H.F. Kohlbrügge, de zoogenaamde “confessioneele” richting van dr. Ph.J. Hoedemaker en de beweging van den Gereformeerden Bond’. In de ‘tweede, geheel herziene en sterk uitgebreide druk’ (Wageningen: Veenman 1953) behandelde hij ook ‘de jongste ontwikkeling der richtingen in onze kerkelijke situatie’. Zijn afscheidsoratie (1959) handelde over ‘Godsdienstige richtingen en kerkelijke modaliteiten’.

29 Jan Dirk Wassenaar, ‘De tijd van de modaliteiten is voorbij...’, *Confessioneel* 137/3 (februari 2026) 6-8.

meestal niet (meer) (willen) weten van georganiseerde groeperingen, maar hoogstens deel uitmaken van min of meer gelijkgestemde, licht gecoördineerde netwerken. Ook de idee van een volkskerk in de geest van 'gevulde algemeenheid' – een notie van theoloog Berkhof die in de wederopbouwperiode ook diende om naar doorbraak in de verzuiling van de Nederlandse samenleving te streven – bleek niet levensvatbaar. Die conclusie mogen we aan de collectieve profielschets van de gemeentepredikanten binnen de PKN wel verbinden: hun zelfpositionering gaat voorbij aan enkelvoudige indelingen en laat zich alleen begrijpen als meervoudige identiteiten.

Bijlage

	geboren					totaal
	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	
vrijzinnig/oecumenisch (o.a. VVP)	11m 7v 18	23m 32v 55	9m 10v 19	2m 12v 14	0m 1v 1	45m 62v 107
oecumenisch/ liturgisch	10m 1v 11	29m 19v 48	12m 6v 18	3m 9v 12	2m 2v 4	56m 37v 93
protestants- midden (o.a. OOG)	12m 5v 17	71m 59v 130	12m 20v 32	8m 14v 22	2m 0v 2	105m 98v 203
midden-orthodox	12m 4v 16	44m 32v 76	15m 15v 30	15m 13v 28	1m 2v 3	87m 66v 153
evangelisch/ charismatisch (o.a. EWV)	4m 0v 4	19m 6v 25	8m 5v 13	7m 5v 12	0	38m 16v 54
confessioneel/ evangelisch (o.a. CB)	21m 3v 24	82m 19v 101	56m 18v 74	30m 13v 43	16m 10v 26	205m 63v 268
Gereformeerd/ confessioneel (o.a. GB)	15m 0v 15	79m 2v 81	89m 1v 90	62m 1v 63	22m 1v 23	267m 5v 272
totaal	85m 20v 105	347m 169v 516	201m 75v 276	127m 67v 194	43m 16v 59	803m 347v 1150

Bibliografie

Willem Barnard, *Orthodox of niks: Notities en overpeinzingen*. Zoetermeer: Meinema 2008.

- H. Berkhof, *De crisis der middenorthodoxie*. Nijkerk: Callenbach 1955.
- C.M. van Driel, *Dienaar van twee heren: Het strijdbaar leven van theoloog-politicus B.D. Eerdmans (1868-1948)*. Kampen: Kok 2005.
- C.M. van Driel, *Gewantrouwd gereformeerd: Het omstreden leiderschap van neo-calvinist Arie Noordtzij (1871-1944)*. Barneveld: Vuurbaak 2010.
- C.M. van Driel, *Ethisch hervormd: Johannes de Groot (1886-1942) in volkskerk en bijbelwetenschap*. Hilversum: Verloren 2025.
- Hans Eschbach, *Als de moederkerk zwanger wordt: Protestantse Pioniers Plekken als uitdaging voor de gemeente*. Driebergen: Stichting EWV 2005, derde druk Terschuur: EWV 2008.
- John Exalto en Fred van Lieburg (red.), *Bonders in opmars: Hervormd-gereformeerden 1890-1960*. Apeldoorn: Labarum Academic 2015.
- Marieke Fernhout en Erik Jan Tillema (red.), *Eeuwig vrijzinnig: Verleden, heden, toekomst, 1913-2013*. Utrecht: Vereniging van Vrijzinnige Protestanten in Nederland 2013.
- Th.L. Haitjema, *De richtingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk*. Wageningen: Veenman 1934; tweede, geheel herziene en sterk uitgebreide druk, Wageningen: Veenman 1953.
- Johan Huizinga, *In de schaduwen van morgen: Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd*. Haarlem: Tjeenk Willink 1935.
- Jaarboek Protestantse Kerk in Nederland 2020-2021*. Utrecht: KokBoekencentrum 2020.
- Wilbert van Iperen, *Balanceren in de kerk: Onderzoek naar presentie, profilering en receptie van het Evangelisch Werkverband binnen de Protestantse kerk in Nederland, 1995-2010*. Zoetermeer: Boekencentrum 2014.
- G. de Jong en J. Kregting, 'Stromingen en hun sympathisanten binnen de Protestantse Kerk', *Religie & Samenleving* 6 (2011) 223-239.
- Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg*. Utrecht: Generale Synode Protestantse Kerk in Nederland 2015.
- H. Knippenberg en C.M. Stoppenburg, 'De protestantenband van Nederland: de geografische spreiding der orthodox-protestanten in 1920 en 1985/86', *Geografisch tijdschrift* 23 (1989) 12-22.
- Hans Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland: Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden*. Assen: Van Gorcum 1992.
- Joris Kregting, Fred van Lieburg en Paul Vermeer, *God in Nederland 1966-2024*. Amsterdam: HDC 2025.
- Teus van de Lagemaat, *De stille evolutie: Individualisering in de Gereformeerde Bond*. Barneveld: BDUMedia 2013.
- Fred van Lieburg (red.), *God in Nederland 1325-2025*. Amsterdam: HDC 2026.

- Fred van Lieburg, 'Teunis Poot (1925-2025) als een van de Achttien. De oorsprongsmythologie van het Samen-op-Weg-proces', *Historisch Tijdschrift GKN* 53 (december 2025) 26-45.
- Koos van Noppen, 'Bonder of vrijzinnig? Predikanten houden niet van etiketten', *Nederlands Dagblad*, 3 januari 2026.
- Arjan Plaisier, 'Kerk 2025: waar het op aankomt en waar het naar toe gaat' in: Fred van Lieburg en Joke Roelevink (red.), *Ramp of redding: 200 jaar Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1816-2016)*. Utrecht: Boekencentrum 2018, 189-199.
- Arjan Plaisier, *Een tijd om te helen: Naar een zichtbare eenheid van Rome en Reformatie*. Utrecht: KokBoekencentrum 2025.
- Erik Jan Tillema, 'Heeft het labeltje "vrijzinnig" nog toekomst?', blog op website vrijzinnig.nl, 4 (februari 2026).
- Verbonden verleden: Revitalisering van de archiefzorg binnen de Protestantse Kerk in Nederland*. Utrecht: Generale Synode Protestantse Kerk in Nederland 2025.
- Marinka Verburg, *Rondom de ruimte van het begin: Een etnografische studie naar de vorming van nieuwe geloofsgemeenschappen met nooit- en ooit-kerkelijken binnen de pioniersbeweging van de PKN*. Delft: Eburon 2024.
- Jan Dirk Wassenaar, 'De tijd van de modaliteiten is voorbij...', *Confessioneel* 137/3 (februari 2026) 6-8.

Over de auteur

Prof.dr. F.A. van Lieburg is hoogleraar religiegeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam en gasthoogleraar Geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland aan de Protestantse Theologische Universiteit te Utrecht.